

Piotr Szkutnik
Uniwersytet Łódzki
Instytut Historii

Dwa małżeństwa, jeden rozwód. Umowy matrymonialne na wsi w świetle najstarszych akt notariuszy warciańskich z lat 1808–1810

Wstęp

W 1808 r. na obszarze Księstwa Warszawskiego wprowadzono instytucję notariatu publicznego¹. Notariusze zostali powołani przy sądach pokoju sprawujących jurysdykcję na terenie powiatu². W aktach zapisywali umowy, wydając z nich wyciągi i wypisy³. Wśród aktów sporządzanych na potrzeby warstw wyższych społeczeństwa, już na początku funkcjonowania tej instytucji pojawiają się zapisy dotyczące chłopów. W okresie przeduwłaszeniowym chłopci korzystali z usług notariatu w niewielkim zakresie⁴, mimo że w świetle prawa Księstwa Warszawskiego mogli nabywać ziemię na własność⁵. Pomimo dekretu grudniowego z 1807 r., który zalecał zawieranie umów między chłopami a panami, rzadko do nich dochodziło na drodze formalnej, zwykle ustalano je ustnie lub milcząco akceptowano dotychczasowy stan świadczeń⁶. W przypadku umów

¹ K. Skupieński, *Notariat i akta notarialne jako przedmiot badań historyka*, [w:] *Notariat i akta notarialne na ziemiach polskich w XIX–XX wieku*, pod red. S. Piątkowskiego i K. Skupieńskiego, Radomskie Towarzystwo Naukowe, Radom 2004, s. 11–18; S. Kozak, *Rzeszowskie akta notarialne 1871–1918. Studium historyczno-źródłoznawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2004, s. 10; D. Malec, *Dzieje notariatu polskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 53.

² D. Malec, *Dzieje notariatu...*, s. 57.

³ P. Chojnacki, *Notariat publiczny w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim*, „Nowy Przegląd Notarialny” 2003, nr 4, s. 94–95.

⁴ H. Szymańska, J. Smałowski, *Akta notarialne z terenu Królestwa Polskiego i ich wartość naukowa*, „Archeion”, t. 30, 1959, s. 50; J. Kowalik, *Ludność miast i wsi w świetle dokumentacji kancelarii notarialnych miasta Biała Podlaska z XIX i początku XX wieku*, „Radyński Rocznik Humanistyczny”, t. 9, 2011, s. 36.

⁵ J. Mazurkiewicz, *Znaczenie akt notarialnych do badań nad własnością w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin–Polonia, sectio F”, vol. 20, 7, 1968, s. 121.

⁶ Zob.: W. Sobociński, M. Senkowska-Gluck, *Księstwo Warszawskie [w:] Historia Państwa i Prawa*, t. 3. *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, pod red. J. Bardacha i M. Senkowskiej-Gluck, PWN, Warszawa 1981, s. 79–82.

między właścicielami dóbr a chłopami, przepisy zabraniały zawierania ich pod przymusem⁷.

W pierwszych latach (1808–1810) funkcjonowania notariatu w powiecie warciańskim⁸ w dwóch księgach notarialnych z tego okresu znajduje się kilkanaście akt (na łącznie 332 wówczas spisanych), w których stroną są chłopci. Zawierane kontrakty dotyczyły spraw majątkowych. Zwykle są to układy i umowy między właścicielami dóbr a chłopami⁹. Wśród nich znajdują się trzy umowy dotyczące spraw matrymonialnych.

Komentarz

Dwie pierwsze umowy dotyczą porozumienia między właścicielami wsi a chłopami zamierzającymi poślubić poddane tych dziedziców. Pierwszy stanowi porozumienie zawarte 18 listopada 1808 r. między Stanisławem Jarocińskim¹⁰, dziedzicem wsi Kamionacz¹¹, położonej w okolicach Sieradza, a Mikołajem Michalskim, majstrem ciesielskim. M. Michalski w zamian za zgodę właściciela ziemskiego na ożenek z jego poddaną Katarzyną Rybakówną zobowiązał się do zamieszkania na zawsze w Kamionaczu. Przyszły pan cieśli jednocześnie obiecał przekazać poddanemu domostwo wraz z gruntem uprawnym.

Nazajutrz po zawarciu układu z dziedzicem, 19 listopada 1808 r., w Kamionaczu, Mikołaj Michalski będąc kawalerem, poślubił pannę Katarzynę Rybakównę. Pan młody, rzemieślnik kunsztu ciesielskiego, zamieszkały w Kamionaczu, określony jako *sławetny*, liczył 28 lat. Mikołaj był synem Antoniego Michalskiego i Teresy z Sakowskich zamieszkałej w Kamionaczu. Panna młoda licząca 17 lat była urodzona w parafii Kamionacz, gdzie pozostawała na służbie. Była córką Pawła Rybaka zamieszkałego na gospodarstwie w Osowie i Barbary Płóciennikównej. Świadcami ślubu zostali liczący 33 lata Bogumił Tyliński, młynarz zamieszkały w Kamionaczu, brat cioteczny nowożeńca; Kazimierz

⁷ *Wszelkie układy między rolnikami i dziedzicami powinny być dokonywane bez jakiegokolwiek przymusu lub podstępny, pod kontrolą osoby sądowej.* Zob.: *Dziennik praw*, t. 1, Warszawa 1810, s. 11.

⁸ Pierwszym notariuszem, określanym wówczas jako pisarz aktowy, w Warcie był Jan Strachowski sprawujący swoje obowiązki w latach 1808–1821. Zob.: K. Jaroszek, *Notariusze działający na terenie Królestwa Polskiego w latach 1808–1915 (wykaz kancelarii notarialnych przechowywanych w archiwach państwowych)*, [w:] *Notariat...*, s. 186.

⁹ H. Szymańska, J. Śmiałowski, *akta notarialne...*, s. 63.

¹⁰ Jarocińscy herbu Jastrzębiec, szlachta sieradzka. Zob.: *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836–1861*, oprac. E. Sęczys, Wydawnictwo DIG, Warszawa 2000, s. 247; E. Kostrzewska, *Kilka uwag na temat szadkowskiego koła zjednoczonych ziemianek na początku wieku XX*, „Biuletyn Szadkowski”, t. 7, 2007, s. 128.

¹¹ Kamionacz – wieś prywatna, siedziba parafii o tej samej nazwie, licząca 19 domów i 216 mieszkańców. Zob.: *Tabella miast, wsi, osad Królestwa Polskiego, z wyrażeniem ich położenia i ludności, alfabetycznie ułożona w Biórze Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Politycy*, t. 1, Warszawa 1827, s. 194. W akcie notarialnym nazwę miejscowości zapisywano jako Kamienacz.

Kurek liczący 38 lat wójt Kamionacza, zamieszkały na gospodarstwie w Kamionaczu; Józef Rybak liczący 44 lata, zamieszkały na gospodarstwie w Kamionaczu, stryj panny młodej, oraz Antoni Jeziernski liczący 48 lat, zamieszkały w Osowie. Wszyscy byli niepiśmienni¹².

W następnym roku Michalscy doczekali się potomka. Wśród osób zgłaszających narodziny dziecka małżonków 28 września 1809 r. w Kamionaczu zabrakło jednak ojca. Z powodu jego nieobecności stawiała się wówczas jego żona Katarzyna zamieszkała w Kamionaczu, oświadczając, że powiła córkę ze swego męża, a nie z *inszego*. Jej córka Tekla urodziła się w Kamionaczu 17 września 1809 r. Świadcami aktu byli jaśnie wielmożny poseł na sejm z powiatu warciańskiego Stanisław Jarociński liczący 51 lat, dziedzic dóbr Kamionacz i tamże zamieszkały, oraz ww. Kazimierz Kurek, wójt zamieszkały w Kamionaczu. Akt podpisał tylko dziedzic¹³. Obecność dziedzica miała zapewne zagwarantować wiarygodność oświadczenia matki co do ojcostwa męża, świadczyła także o jego zainteresowaniu losem tej rodziny poddanych.

Mimo zawartej z dziedzicem umowy M. Michalski zapewne opuścił wieś swej żony. Nie wiadomo, czy uczynił to za zgodą właściciela dóbr, czy też samowolnie, łamiąc kontrakt.

Druga umowa będąca przedmiotem edycji została zawarta 3 lutego 1809 r. między Piotrem Skotnickim, dziedzicem wsi Kaczki Plastowe¹⁴ położonej pod miastem Turek, a Mateuszem Bartogą. M. Bartoga otrzymał zgodę na poślubienie mieszkanki wsi Kaczki – Jadwigi Ruskówny – od jej pana P. Skotnickiego. Dziedzic sponsorował również wesele tegoż chłopca. M. Bartoga w zamian zobowiązał się pozostawać na komornym w dobrach Kaczki przez 6 lat. Podobnie jak inni komornicy¹⁵ miał otrzymywać kopiznę¹⁶. Do jego obowiązków należało wykonywanie prac pańszczyźnianych przypisanych komornikom w tych dobrach. M. Bartoga znał zakres ich prac, ponieważ pracował w tych dobrach na służbie dworu już dwa lata. Gdyby M. Bartoga zdecydował się opuścić wieś po 6 latach, miał zwrócić wszelkie wydatki dziedzica, poniesione na rzecz poddanego. M. Bartoga miał również otrzymać chałupę do zamieszkania i ogród.

¹² Archiwum Państwowe w Łodzi (APŁ), Urząd Stanu Cywilnego (USC) Kamionacz, sygn. 3 i 3a, nr 3; sygn. 4, k. 2–2v.

¹³ APŁ, USC Kamionacz, sygn. 7, nr 22.

¹⁴ Kaczki Plastowe – wieś prywatna, licząca 9 domów i 62 mieszkańców. Zob.: *Tabella miast...*, t. 1, Warszawa 1827, s. 188. W akcie notarialnym nazwę miejscowości zapisywano jako Kaczki Plastowe. W końcu XVIII w. zapewne identyczne z wsią Kaczki Plewtowe należące do Lubieńskiego. Zob.: *Regest Diecezjów Franciszka Czaykowskiego czyli właściciele ziemscy w koronie 1783–1784*, oprac. K. Chłapowski, S. Górzyński, Wydawnictwo DIG, Warszawa 2009, s. 57. Wieś Kaczki Plastowe należały do par. Turek. Zob.: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. III, pod red. B. Chlebowskiego, F. Sulimierskiego, W. Walewskiego, Warszawa 1882, s. 654; t. XII, pod red. B. Chlebowskiego, Warszawa 1892, s. 637.

¹⁵ O komornikach szerzej zob.: T. Mencil, *Wieś pańszczyźniana w Królestwie Polskim w połowie XIX wieku*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1988, s. 94–98.

¹⁶ Kopizna – część kopy zboża oddawana w nagrodę za uprawę rola.

M. Bartoga poślubił Jadwigę Ruskównę w Turku, 12 lutego 1809 r. Pan młody był kawalerem ze wsi Żuki, liczącym 26 lat, a jego wybranka 24-letnią panną ze wsi Kaczki Plastowe. Świadcami ślubu byli Józef Jaskólski, Józef Michalak i Tomasz Puszak¹⁷.

Osiem lat później zapewne po śmierci pierwszej żony, *laboriosus* M. Bartoga, syn Wojciecha, ponownie wstąpił w związek małżeński. Dnia 9 lutego 1817 r. w Turku poślubił pannę Katarzynę Niedźwiadkównę ze wsi Kaczki Plastowe, liczącą 20 lat, córkę Stanisława i Zofii. Świadcami ślubu byli Mikołaj Paszak i Piotr Kmiecik¹⁸. Związek ten wskazywał na trwały pobyt M. Bartogi we włościach swego pana do tego stopnia, że na drugą żonę wybrał sobie również jego poddaną.

Po zdjęciu kajdan poddaństwa w 1807 r.¹⁹ wychodziłstwo ze wsi pozbawiało właścicieli rąk do pracy. Umocnienie kontraktem obowiązku pozostawiania w dobrach pana małżonków poddanych wiązało ich z nowym właścicielem. Umowy między właścicielami ziemskimi a ludnością chłopską zobowiązujące tych ostatnich do długotrwałego pobytu w dobrach dziedzica miały gwarantować ziemiaństwu tanią siłę roboczą. Pan, nie tracąc poddanej, która również pracowała dla dworu, zyskiwał poddanego, szczególnie cennego, bo w przypadku pierwszego związku, wykwalifikowanego rzemieślnika²⁰.

Układy świadczyły o traktowaniu chłopów, w tym przypadku zapewne wolnych, jako równorzędnej strony w układach, co wiązało się z postanowieniami konstytucji Księstwa Warszawskiego zrównującej mieszkańców kraju wobec prawa, zapewniając chłopom wolność osobistą. Zarejestrowanie tego typu układów w aktach notarialnych świadczyło o zapobiegliwości właścicieli ziemskich, a także o ich świadomości co do potrzeby ich sporządzenia. Nieprzypadkowo jedną ze stron układów był sędzia pokoju, dobrze znający nowe prawo, który zapewne uznał za konieczne sporządzenie odpowiedniego kontraktu z chłopem w aktach notarialnych. Można zakładać, że na obszarze powiatu warciańskiego takich kontraktów zawarto więcej, jednak były to zapewne tylko umowy prywatne między dziedzicami a poddanymi.

Trzeci z edytowanych dokumentów został sporządzony 13 czerwca 1810 r. Zawiera umowę między Agnieszką z Łykowskich Maszkiewiczową, a jej mężem Mateuszem Maszkiewiczem, stelmachem ze wsi Duszniki, leżącej w sąsiedztwie miasta Warty. Agnieszka była córką młynarza z Chociszewa, leżącego kilka kilometrów na zachód od Warty. Małżonkowie z powodu wzajemnych nieporozumień zdecydowali się na rozwód. Zanim małżeństwo miało być

¹⁷ W metryce nazwisko Jadwigi zapisano w wersji Woyciechowna zob.: Archiwum Diecezjalne we Włocławku (ADWł), par. Turek, sygn. KM par. Turek 33, s. 61.

¹⁸ Tamże, s. 111.

¹⁹ Prawo zezwalało na dobrowolne opuszczenie przez chłopów miejsca ich zamieszkania, zob.: *Dziennik ...*, s. 10.

²⁰ Chłop pańszczyźniany musiał otrzymać zgodę dziedzica na zawarcie małżeństwa. Dwór nie zezwalał na ożenki związane z przeprowadzką poddanych do innych majątków. Zob.: A. Woźniak, *Małżeństwa chłopskie w XVIII-wiecznej wsi pańszczyźnianej*, „Etnografia Polska” 1978, z. 1, s. 144.

rozwiązane, postanowili podzielić się majątkiem. Mąż, zawartą aktem notarialnym ugodą, zobowiązał się wydać swej żonie wszystkie ruchomości należące do niej, wraz z krową. Zachował dla siebie jedynie dwie chusty żony, ponieważ były przez niego zakupione. Uregulowanie tej sprawy świadczyło o dużej świadomości w zakresie prawa owych chłopów, jak również ich względnej zamożności. Zapewne brak wzajemnego zaufania stron wpłynął również na decyzję o zawarciu tego typu ugody przed notariuszem. W świetle *Kodeksu Napoleona* małżeństwo mogło zostać rozwiązane w wyniku wzajemnego zezwolenia małżonków. Małżonkowie chcący się rozwieść, powinni sporządzić inwentarz swych dóbr, by na tej podstawie zawrzeć układ pojednawczy²¹.

Mateusz Maszkiewicz, pochodzący z miasta Koźminek, określony jako *pracowity*, w wieku 23 lat, 1 lutego 1795 r. w Warcie, poślubił 16-letnią Agnieszkę, córkę *pracowitego* Antoniego Łykowskiego, młynarza ze wsi Duszniki²². Małżeństwo to funkcjonowało zatem 15 lat, do czasu podjęcia działań w kierunku sprawy rozwodowej.

Metoda wydawnicza

Akta notarialne edytowano w oparciu o instrukcję wydawniczą K. Lepszego²³. Uwspółcześniono pisownię źródła. Wprowadzono zmiany dotyczące użycia wielkich liter w zdaniach. Uzupełniono interpunkcję, wstawiając dodatkowe przecinki i kropki kończące zdanie. Liczebniki zapisano jako liczby arabskie. Początek danej strony w podstawie wydania oraz uzupełnienie o brakujący wyraz lub część wyrazu ujęto w nawiasy kwadratowe. Pominięto wyraz powtarzający się z poprzedniej strony w oryginale. Wprowadzono akapity. W oryginale podkreślono brązową kredką daty, nazwiska stron i opisywaną przez akt czynność, czego w edycji dodatkowo nie zaznaczono odsyłaczami w celu zredukowania liczby przypisów. W przypisach wyjaśniono natomiast znaczenie niektórych terminów.

Niektóre wyrazy zapisane w podstawie wydania łącznie, edytowano oddzielnie np.: podzadnym – pod żadnym; naznak – na znak; niechcąc – nie chcąc; nieczekając – nie czekając; tenczas – ten czas; wewszystkich – we wszystkich. Litera *i*, *j*, *y* oddano zgodnie z obowiązującymi obecnie zasadami np. iako – jako; iest – jest; mayster – majster; następuiąca – następująca; nieumieiący –

²¹ Sprawa rozwodowa toczyła się przed prezesem Trybunału Cywilnego. Zob.: *Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskiem*, wyd. S. Zawadzki, t. 1, Warszawa 1860, s. 407–411.

²² W metryce nazwisko Mateusza zapisano w wersji Paszkiewicz. Zob.: Archiwum Archidiecezjalne w Łodzi, Akta metrykalne par. Warta, sygn. 4, nr 3.

²³ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, pod red. K. Lepszego, Zakład imienia Ossolińskich, Wrocław 1953; J. Tandecki, K. Kopiński, *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa 2014, s. 173–178. Z powodów technicznych związanych ze składem tekstu, nie zastosowano odmiennych odsyłaczy dla przypisów tekstowych i rzeczowych.

nieumiejący; notaryusza – notariusza; pokoju – pokoj; stawiający – stawający; swoy – swój; tey – tej; zaręczaia – zaręczają. Zgodnie ze współczesną ortografią zapisano bydz – być; protokule – protokóle; szczegółach – szczegółach; excep-cyów – ekscepcyjów; exekucyą – egzekucją; xiąże – książę; xięgami – księgami. Podwojone litery ss zastąpiono pojedynczymi, edytując: assystency jako asy-stencji; possessora – posesora.

Pozostawiono archaiczne brzmienie niektórych wyrazów np. aktowem, cisz, dziła, obowiażuje, piącią, powleczonemi, pretensjów, tążę, zobopulną. Stosowane w podstawie wydania niektóre skróty w niniejszej edycji rozwinięto tj. przeświēt – przeświētny; sławett – sławetny, -a; urodz – urodzony; wiell – wielmożny, -a²⁴. Brzmienie źródłowe nazw własnych tj. Kaczki Plastrowe, Kamienacz, wartskiego pozostawiono bez zmian. Inne wyrazy odbiegające od współczesnej pisowni, niepoprawione przez wydawcę, opatrzone skróconym *sic!* w nawiasie kwadratowym [s].

1. UMOWA MIĘDZY MIKOŁAJEM MICHALSKIM
A STANISŁAWEM JAROCIŃSKIM O SŁUŻBĘ WE DWORZE
W ZAMIAN ZA ZGODĘ NA OŻENEK Z ROKU 1808

18 XI 1808

Or.: *Archiwum Państwowe w Łodzi oddział w Sieradzu, Akta notariusza J. Strachowskiego w Warcie, sygn. 1, nr 37, k. 159–160v.*

[k. 159] Działo się w Warcie, dnia 18 miesiąca listopada 1808 r. Przed urzędem i księgami aktowemi okręgu wartskiego w przytomności dwóch świadków, to jest wielmożnego Stanisława Racięckiego, pisarza sądu spornego powiatu wartskiego, i wielmożnego Ludwika Żelisławskiego, notariusza powiatu także tutejszego, którzy stawający świadkowie na dniu dzisiejszym położonym w akcie są znani urzędowi aktowemu z urzędów swych.

Osobiście stanąwszy wielmożny Stanisław Jarociński, sędzia pokoju powiatu tutejszego, wsi Kamienacza dziedzic, znany także urzędowi aktowemu dobrze tak z majątku, jako i urzędowania swego. Tudzież uczciwy Mikołaj Michalski kunsztu ciesielskiego [k. 159v] majster, którego znajomość zaręczają cisz stawający świadkowie. Zdolne będąc obydwie strony do zeznania czynności tej, to jawnie i dobrowolnie zeznali, iż obydwie strony te dla tym większego zapewnienia siebie, chcą zawarty kontrakt na dniu dzisiejszym pomiędzy sobą utwierdzić urzędownie, których stron dopełniając chęci, urząd aktowy, ten w swój protokół wciąga i tego jest następująca osnowa takowa.

Między wielmożnym Stanisławem Jarocińskim, sędzią pokoju powiatu wartskiego i dziedzicem wsi Kamienacza z jednej, a uczciwym Mikołajem

²⁴ Określenia te stanowią tytułaturę stanową. W edytowanych aktach są stosowane na określenie szlachty i chłopów. Zob.: O stopniowej degradacji określników stanowych zob.: *Encyklopedia staropolska*, t. 2, oprac. A. Brückner, Warszawa 1939, k. 547–548. R.T. Prinke, *Poradnik genealoga amatora*, Wydawnictwo Polonia, Warszawa 1992, s. 108.

Michalskim, kunsztu ciesielskiego majstrem, z drugiej strony, stawa takowy kontrakt w następujących opisach, [k. 160] iż tenże uczciwy Mikołaj Michalski biorąc w śluby małżeńskie pracowitą Katarzynę, pracowitych Pawła i Barbary z Płócienników obojga małżonków Rybaków córkę, która teraz jeszcze w usługach dworskich zostaje. Wywdzięczając się za pozwolenie panu tejże małżonki swej przyszłej i oraz teraz swemu, obowiązuje się tym kontraktem w wsi Kamienaczu zostawać na zawsze i tam być mieszkalnym, i robotę pańską, gdy będzie miał daną sobie, te robić za zapłatą, a gdyby tej nie miał dany od dworu, natenczas za opowiedzią dworowi, poszukiwać wolno mu będzie gdzie indziej. Pomieszkanie i roli kawalek, na tegoż majstra potrzebę wydzielić [k. 160v] za osobno zrobionym kontraktem przyrzeka wielmożny dziedzic wsi Kamienacza.

Do którego kontraktu nie mając co dodać, obydwie strony, tylko ten we wszystkich punktach i szczegółach umocniwszy, wraz z świadkami i urzędem aktowem podpisują, odebrawszy wyciąg dziła tego.

Stani[ślaw] Jarociński mp

Mikołaj Michalski nieumiejący pisać kładzie trzy krzyżyki xxx

Stanisław Racięcki jako świadek

Ludwik Żeliszawski jako świadek

Strachowski pisarz aktowy wartski

Fryderyk August z bożej łaski król saski, książę warszawski²⁵.

2. UMOWA MIĘDZY MATEUSZEM BARTOGĄ A PIOTREM SKOTNICKIM O SŁUŻBĘ WE DWORZE W ZAMIAN ZA ZGODĘ NA OŻENIEK Z ROKU 1809

3 II 1809

Or.: *Archiwum Państwowe w Łodzi oddział w Sieradzu, Akta notariusza J. Strachowskiego w Warcie, sygn. 1, nr 38, k. 161–163.*

[k. 161] Działo się w mieście jego królewskiej mości księstwa warszawskiego Warcie, dnia 3 miesiąca lutego 1809 r. Przed urzędem i księgami aktowemi okręgu wartskiego w przytomności dwóch świadków, to jest wielmożnego Marcina Jadamczewskiego, wsi Dąbrówki w powiecie tutejszym dziedzica, tudzież wielmożnego Jana Stanisławskiego, zastawnego posesora wsi Kaczek Plastrowych położonych w okręgu tym, którzy stawający świadkowie, na dniu dzisiejszym położonym w akcie są znani urzędowi aktowemu.

Osobiście stanąwszy wielmożny Piotr Skotnicki [k. 161v] wsi Kaczek Plastrowych dziedzic, także znany urzędowi aktowemu, tak z osoby jako i majątku, tudzież pracowity Mateusz Bartoga, którego znajomość zaręczają cisz stawający świadkowie urzędowi aktowemu. Zdolne będąc, obydwie strony do zeznania czynności tej, jawnie i dobrowolnie zeznali, iż obydwie te strony dla tym większego zapewnienia siebie, chcą zawarty kontrakt na dniu dzisiejszym

²⁵ APŁ oddział w Sieradzu, Akta notariusza J. Strachowskiego w Warcie, sygn. 1, nr 37, k. 159–160v.

pomiędzy sobą utwierdzić urzędownie, których stron dopełniając chęci, urząd aktowy ten w swój protokół wciąga i tego następująca jest osnowa takowa.

Między wielmożnym Piotrem Skotnickim, dziedzicem wsi Kaczek Plastrowych z jednej, a pracowitym Mateuszem Bartogą z drugiej strony, stawa takowy następujący kontrakt w następujących opisach, iż tenże pracowity Mateusz Bartoga wywdzięczając się panu swemu przyszłemu wielmożnemu Skotnickiemu [k. 162], tak za sposób dany sobie do ożenienia z pracowitą Jadwigą Ruskowną, włościanką wsi Kaczek, i wyłożone koszta²⁶ na wesele nie będąc w stanie sam tych podjąć, ile bez żadnego sposobu zostający, obowiązuje się zostawać na komornym w tych dobrach Kaczkach przez lat sześć ciągle, aż do uwolnienia siebie przez dziedzica i kopiznę brać, tak jak inni komornicy, i z tej wziętej pańszczyzny odrabiać dworowi swemu, tak jak inni komornicy odrabiają, która jemu jest wiadoma, ile zostającemu w wsi tej przez lat dwa w służbie. Po skończeniu lat swych sześciu, gdyby się tenże pracowity Mateusz Bartoga miał oddalać z wsi Kaczek, na ten czas wszelkie koszta podjęte przez wielmożnego [k. 162v] Piotra Skotnickiego, a przyszłego pana swego, obowiązuje się powrócić. Chałupę do pomieszkania temuż dwór i ogród nadać przyrzeka, tak jak inni mają. Do którego kontraktu ponieważ strony nie mają dodać więcej, co przeto ten tylko we wszystkich punktach i szczegółach umocniwszy pomiędzy sobą, ten wraz z świadkami i urzędem aktowym podpisują, odbierając do siebie jeden wyciąg dziła tego.

Po napisanym tym protokóle, ponieważ jeszcze strony obydwie przepomniały umieścić tego warunku, iż kominowego²⁷ opłacać skarbowi jego królewskiej mości będzie należało do pracowitego Mateusza Bartogi z tej chałupy, w której mieszkać będzie, przeto ten objaśniwszy [k. 163], akceptując we wszystkim, tak jak cały spisany protokół wraz z świadkami i urzędem podpisując się.

Piotr Skotnicki mp

Mateusz Bartoga nieumiejący pisać kładzie na znak trzy krzyżyki xxx

M.[arcin] Jadamczewski mp

Jan Stanisławski mp

Strachowski pisarz aktowy warski mp

Fryderyk August z bożej łaski król saski, książę warszawski²⁸.

²⁶ W tekście następnie zapisano słowo „wyłożone” obwiedzione przerywaną linią, co ma oznaczać wyraz zbędny.

²⁷ W Księstwie Warszawskim obowiązywał podatek podymnego. Zob.: *Dziennik ...*, s. 242.

²⁸ APŁ oddział w Sieradzu, Akta notariusza J. Strachowskiego w Warcie, sygn. 1, nr 38, k. 161–163.

3. UMOWA DOTYCZĄCA PODZIAŁU RUCHOMOŚCI
MIĘDZY MATEUSZEM MASZKIEWICZEM
A AGNIESZKĄ Z ŁYKOWSKICH MASZKIEWICZOWĄ
Z ROKU 1810

13 VI 1810

Or.: *Archiwum Państwowe w Łodzi oddział w Sieradzu, Akta notariusza J. Strachowskiego w Warcie, sygn. 2, nr 249²⁹, k. 157–158v.*

[k. 157] Działo się w Warcie, dnia 13 miesiąca czerwca 1810 r. Przed urzędem i księgami aktowemi okręgu warskiego w przytomności dwóch świadków, to jest urodzonego Józefa Bogdańskiego, burgrabiego sądu podsędkowskiego powiatu warskiego, urodzonego Walentego Kwasiborskiego, magazyniera powiatu tutejszego, którzy stawający świadkowie na dniu dzisiejszym położonym w akcie są znani dobrze urzędowi aktowemu i znajomość stron stawających zaręczają jako te, a nie inne.

Osobiście stanąwszy Agnieszka z Łykowskich, zameżna teraz Maszkiewiczowa, w asystencji ojca swego Antoniego Łykowskiego z wsi Chociszówka, młynarza stawająca, i sławetny Mateusz Maszkiewicz z wsi Dusznik, stelmach. Zdolne i prawomocne obydwie strony będąc do zawarcia pomiędzy sobą czynności tej, jawnie i dobrowolnie zeznały, iż oni chcąc promowować [s] [k. 157v] rozwód pomiędzy sobą³⁰ w sądzie prześwietnego Trybunału Departamentu Kaliskiego, pozwalając jedno drugiemu na tenże. Takową pomiędzy względem rzeczy sporządzają ugodę, która, aby w akta urzędu aktowego była wciągnięta proszą, których stron dogadzając chęci urząd aktowy, te w swe akta wciąga, której następującej jest ugody osnowa takowa.

Między sławetną Agnieszką z Łykowskich, zameżną Maszkiewiczową z jednej, w asystencji sławetnego Antoniego Łykowskiego z wsi Chociszowa do prebendy kościoła farnego warskiego należnej jako ojca czyniącą z jednej, i sławetnym Mateuszem Maszkiewiczem z wsi Dusznik, takowa z drugiej strony stawa ugoda w następujących opisach, iż taż sławetna Agnieszka z Łykowskich Maszkiewiczowa nie chcąc dłużej w związkach małżeństwa zo[sta]wać z małżonkiem swym, jak też stawający mąż jej z nią dla życia prowadzonego złego, o którego rozwiązanie małżeństwa [k. 158] do prześwietnego trybunału udać się mają, a nie chcąc aby teżże małżonki jego zabierającej się do rozwodu z nim, w jego domu zostawały rzeczy i krowa, aby przez to zatrzymanie w dalszości czasu nie poniósł bądź na zdrowiu, bądź majątku swym, jako już od zniechęconej ku sobie żony. Zaczynam za ugodą zobopulną z tażże małżonką swą rzeczy jej

²⁹ Obok przekreślono liczbę 176.

³⁰ Na marginesie zamieszczono dopisek uzupełniający tekst główny o treści: „rozwód pomiędzy sobą” opatrzony podpisami „zaświadcza się ten odsyłacz Agnieszka Maszkiewiczowa piórem trzymanym xxx Antoni Łykowski jako asystujący ojciec piórem trzymanym kładzie trzy krzyżyki xxx Mateusz Maszkiewicz piórem trzymanym kładzie trzy krzyżyki xxx Józef Bogdański jako świadek W. Kwasiborski jako świadek Bogumił Kiedrzyński jako świadek przytomny tej czynności Strachowski pis[arz] akt[owy] wars[ki]”.

właściwe, nie czekając następnego końca rozvodu, wydaje to jest pościel, bet z powłoką i pięcią poduszkami powleczone i prześcieradłem jednym nakrycie łóżka, kuferek z sukniami par sześciu, futro, krowę i czepków cztery, oprócz chustek dwóch, jednej pomarańczowej, a drugiej zielonej, które jako są kupione przez męża, tak też przy tymże mężu swym zostawia. Rzeczy te³¹ na dniu dzisiejszym tenże małżonek małżonce swej wydać przyrzeka pod egzekucją dobrowolną na siebie przyjętą, a oddalając się małżonka tego pod żadnym [k. 158v] pretekstem, iż żądać nie będzie nad opisane powyżej rzeczy zaręcza i wszelkich ekscepcjów³² prawa skrzywdzenia siebie w części lub połowie w pomienionych rzeczach zrzeka się. Z wszelkich zaś zaszyłych pretensjów nawzajem do siebie, aż do dnia dzisiejszego względem pomienionych rzeczy kwitują się tą ugodą strony obydwie, do której opisanej pomiędzy sobą dobrowolnie zawartej ugody, ponieważ strony obydwie nic więcej nie miały co dodać, przeto tylko te utwierdziwszy pomiędzy sobą we wszystkich warunkach i opisach wraz z stawającymi świadkami asystującym ojcem córce i urzędem aktowym podpisują się, odbierając dwa wyciągi dziła tego do siebie.

Agnieszka z Łykowskich Maszkiewiczowa piórem trzymanym kładzie trzy krzyżyki xxx

Antoni Łykowski jako asystujący ojciec córce piórem trzymanym kładzie trzy krzyżyki xxx

Mateusz Maszkiewicz jako nieumiejący pisać kładzie trzy krzyżyki xxx

Józef Bogdański jako świadek

W.[alenty] Kwasiborski jako świadek

Bogumił Kiedrzyński jako świadek przytomny tej czynności

Strachowski pis[arz] akt[owy] warts[ki]³³.

³¹ W tekście następnie zapisano słowo „wydać” obwiedzione przerywaną linią, co ma oznaczać wyraz zbędny.

³² Ekscepcja – zarzut prawny, przez który pozwany udaremnia żądanie powoda, albo zawieszona sprawa na pewien czas, środek odwoławczy; wyjątek (od reguły), ograniczenie, wyłączenie. Zob.: *Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, t. 1, Warszawa 1900, s. 679.

³³ APŁ oddział w Sieradzu, Akta notariusza J. Strachowskiego w Warcie, sygn. 2, nr 249, k. 157–158v.

Two marriages, one divorce. Marriage contracts in the countryside in the light of the oldest Warta notarial acts of 1808–1810

Notarial acts mainly consist of records on financial agreements. At the beginning of the nineteenth century they included contracts of which peasants were one party. Matrimonial agreements edited in the very article were, in fact, the landowner's approval of his serf getting married to a bachelor coming from beyond his lands. At the same time the groom was obliged to stay in the village of his wife-to-be. Such contracts were to guarantee landlords that their serfs would not leave the estate. The third agreement was made as to divide chattel between the quarrelling couple who decided to divorce and end their marriage.